

РОЛЯ НА ПЕРФОРМАТИВНИТЕ ИЗКАЗВАНИЯ
В СТРУКТУРАТА И СЪДЪРЖАНИЕТО НА ДИРЕКТИВНИТЕ
РЕЧЕВИ АКТОВЕ ВЪВ ВРЪЗКА С БЪЛГАРСКИЯ РЕЧЕВ ЕТИКЕТ

Татяна Иванова Попова

(Софийски университет „Св. Климент Охридски“, ДЕО, tania_ariania@abv.bg)

Етикетът е **антропоцентричен** и **диалогичен** – той отразява тази част от действителния свят, която е свързана с човека в отношението му към другите хора, а оттук – и с природата на човешката комуникация. „Етикетът е в пряка връзка с предписанията на езика и общуването“ (Мандева 2004: 26).

Често употребявани в комуникативните процеси и излизаци на преден план са съдържащите се в редица периферни езикови структури изразявания на **интенция**, на **модални отношения**, на **оценки**, на **емоционални състояния**. Като „периферни“ определя Н. Формановская (2007: 9) езиковите единици, които, отпадайки от линейната системно-структурна плоскост в прагматичното обемно пространство, получават нови, съществени за дейността на общуването черти и свойства, носят прагматична информация, която има **етикетно значение**.

На проучването на тези черти на езиковите единици, които, правейки възможно общуването, го превръщат в социално-комуникативно взаимодействие (най-малко между двама) с обмен на информативно и фатическо съдържание в съответствие със статуса, ролевите и личните отношения на комуникантите, определящи взаимното им въздействие един на друг чрез регулиране на речевото поведение с цел достигане на извънкомуникативен и комуникативен резултат; на тези „многократни образувания, зад чиято банализирана употреба се крие странна природа“ (Бенвенист 1993: 200), основно ще бъде обърнато внимание в настоящата разработка, като една от техните по-специализирани употреби и функции ще бъде обект на изследването, поставящо си за цел да посочи важността на ролята, която изпълняват перформативните изказвания в структурата и в съдържанието на директивните речеви актове, съставлящи част от корпуса на речевия етикет.

Названието на перформативните изказвания произлиза от *perform* – ‘изпълнявам, правя, осъществявам’ – глагол, съчетаващ се със съществителното *action* ‘действие’. Това, посочва Дж.Л. Остин (1986: 25), показва, че създаването на изказване се явява осъществяване на действие, като в този случай протича не „просто говорене“. На анализ първоначално били подложени делокутивни глаголи – „глаголи, образувани от изрази“ (Бенвенист 1993: 200), а съвсем скоро и изказванията-действия, получили название **пер-**

формативи. По думите на В.В. Богданов, цитиран от Ю.В. Вознесенская (2009: 135), перформативен глагол или експлицитно перформативно изказване се използва тогава, когато „илокутивната сила трябва да бъде изразена точно и еднозначно“. С помощта на „явните“ (Остин 2006: 274) – директно изразени перформативни глаголи, както и чрез използването на косвени речеви актове с имплицитна илокуция – „особено характерно за сферата на учтивостта“ (Пантелеева 1994: 94), поясняваме какъв точно акт се извършва при произнасянето на едно или друго изказване.

Перформативният глагол предикат (*Благодаря; Моля*) представлява и **минимално изказване**. В тази функция той напуска глаголната парадигма (*аз моля, ти молиш, той моли*) и встъпва с еквивалентни изказвания (*Моля Ви, Бих искал да Ви помоля, Мога ли да Ви помоля*) в други системни връзки, обусловени от общо **интенционално значение**.

Интенцията (комуникативното намерение на говорещия да изрази определено мисловно съдържание чрез езикова форма (Серебренников 1970)) може да се представи като замисъл да се построи речта в информативно или фатическо поле, в официално-делови, разговорен или в друг стил, в монологична или в диалогична форма, устно или писмено, по една или друга стратегия или тактика. Интенцията или комуникативно-интенционалното съдържание на изречението е явление, което се характеризира първо с това, че се актуализира само в условията на речево общуване и второ – че то се съотнася с някакъв факт, с условия, лежащи извън границите на даденото изречение (като такова условие И.П. Иванова, В.В. Бурлакова и Г.Г. Почепцов (1981) посочват речевата или друга реакция на адресата). **Речевата интенция** е намерението да се изпълни действие с помощта на такива средства като език – реч – изказване, т.е. – да се осъществи **речев акт**.

Речевият акт, съгласно теорията за речевите актове, представлява сложно образувание, състоящо се от три едновременни фази, нива, актове. Изборът и организацията на езиковите средства се осъществява във фазата на **локуцията** – акт на референция и предикация, изразена в пропозицията на изказването. Това е съдържанието, което представя семантиката на езиковите единици, отразява положението на нещата (Формановская 2007: 256). Фазата на **илокуцията** е най-същественният компонент на речевия акт. Там се осъществява комуникативното намерение на говорещия да извърши нещо с помощта на речта. Силата, функцията за въздействие върху адресата с помощта на изказването, **осъщественото интенционално значение** – това е основата на основите на речевото действие. Същността на речевата интенция като определено психично състояние е двустранна: от една страна, тя е мотив и цел, т.е. подбуждащ фактор на речевото действие, от друга страна – тя е психически субстрат, своеобразен денотат на значението на речеактовото изказване (пак там, 280). Фазата на **перлокуцията** настъпва при до-

стигане на илокутивно въздействие върху адресата и получаване на очакван/неочакван резултат. Перлокутивният ефект се разпознава по реакцията, действена/емоционална, на адресата, а речевото действие придобива значение (Ницолова 1984 по Вундерлих), при изменение на социалната ситуация.

Теорията на речевите актове е оказала значително влияние върху развитието на комуникативната лингвистика. Илокутивната сила (функция) на перформативното изказване-действие и перлокутивният ефект като възможна реакция на адресата определят речевия акт като **първична единица на общуването**.

Класификацията на речевите актове се определя от илокутивната сила, която притежава изказването. По-детайлна класификация може да се направи с помощта на допълнителни критерии като силата на речевия акт, статуса или позицията на съкомуникантите, техните интереси, определеното от илокутивната роля пропозиционално съдържание, отношенията на речевия акт към контекста, както и „възможността един речев акт да се изрази с изречение, което съдържа перформативен глагол“ (Ницолова 1984: 13 по Фивегер). Съществуват пет илокутивни цели (Сърль–Вандервекен 1986): асертивна, декларативна, комисивна, експресивна и директивна. Последната, която пряко засяга темата на настоящата разработка, се състои в извършването на опит да бъде заставен някой да направи нещо – в изразите, създадени с директивна цел, говорещият се опитва да подбуди слушащия да реализира линията на действия, репрезентирана в пропозиционалното съдържание на изказването. Тези подбуждения: предписания, заповеди, молби, указания, съвети и др. съставят класа на речевите актове, обединени под названието *директиви*.

Всеки речев акт, отбелязва Б.А. Серебренников (1970), обичайно се съотнася с някаква **типична ситуация**. Високата степен на истинско овладяване на езика, според него се определя от уменията да се каже нещо така, както е прието това в определени типични условия. За хармоничното взаимодействие на своите членове обществото изработва стандартизирани норми на социално поведение, представени чрез образци, шаблони. Поведението на индивидите, в това число и речевото, за да не бъде анархично, се осъществява в рамките на неписани (и писани) закони, изработвани от обществото по силата на многократно повторение на единични прояви в стандартни ситуации (Формановская 2007: 396). Преди всичко в социалното общуване се излага стандартизацията на най-простите, милиони и милиарди пъти повтарящи се комуникативни прояви, всяка от които носи атрибути на значимост, а съвкупността тях образува жизнено важната база, основа на човешките взаимоотношения. Във връзка с това етикетът и речевият етикет имат водеща роля, свързана съответно с поддържането на неантагонистични контакти при човешкото съжителство, както и със съобразяването и прила-

гането на регулиращи правила, които са въплътени в система на: 1. означаване на ситуациите и речевите действия (актове) на речевия етикет; 2. стереотипни изказвания – речеви перформативни актове, тематически организирани в комуникативно семантични групи. Контактите прерастват в семиотични стереотипи. Те се усвояват от детството в процеса на възпитание и се реализират в комуникативните ситуации (пак там, 397). За речевото поведение като автоматизирана, стереотипна речева проява, лишена от осъзната мотивировка, е типична употребата на **устойчиви формули**, „клишета“ за предаване на „стандартните“ ситуации при общуването. Отделни речеви актове, така наречените речеви ритуали, които са във висша степен конвенционални, са едновременно и културно обусловени.

Перформативност и илокутивност – това са двете, отбелязани от Остин измерения, на които се опира теорията на речевите актове.

Сърл и Вандервекен (Сърль–Вандервекен 1986) наричат илокутивните сили, имащи директивна цел, *директивни илокутивни сили*, а перформативните и илокутивните глаголи, притежаващи директивни илокутивни сили – *директиви*, например – *моля, нареждам, изисквам, заповядвам, подбуждам, подстрекавам, скланям, умолявам, съветвам, препоръчвам*.

В класа на **директивните** речеви актове вторият член на групата след типа *Аз Ви моля* се оказва **императивно изказване**, като при това императивната форма е образувана от глагола на конкретното действие, т.е. представлява обозначение на бъдещото действие на адресата, а интенционалното значение на изказването преминава в имплицитно подбудително перформативно допълнение – *Моля (съветвам) те направи това*. М. Жерева (2012: 27) отделя следните основни типове перформативни маркери за подбуждане към действие: 1. перформативи, които предписват действия на адресата – заповед, разпореждане, изискване, забрана. Тези речеви актове са основани на приоритета на говорещия, на неговия висок статус, власт. Такива още са и командите, наставленията, принудите, по Формановская (2007: 309), определяща тази група като група на инюнктивите; 2. перформативи, подбуждащи към действие, което се извършва в интерес на говорещия – молба, покана, предупреждение, предсказване, разрешение; 3. перформативи, които изразяват съвет, предложение за осъществяване на някакво действие или изменение на положението на нещата. По Формановская (2007), подбудите, които не се определят и не са зависими от социалните признаци и положение на говорещия, съставят две групи по признака „изгода“, „полза“ от бъдещото действие. Ако то е в полза на говорещия, това са молбите – реквестиви. Ако ползата е насочена към адресата, това са съветите, инструкциите, препоръките, поканите – адвисиви. **Подбудителността** е една от водещите цели на говорещия, отразяваща неговата волеизява, от една страна, а от друга – подбуждането към действие на ад-

ресата. По този начин тук се комбинират *аз искам* и *ти си длъжен*. С това се свързва семантико-синтактичната сложност на подбудителното изказване като „двусубектно“: *Съветвам те да промениш решението си*, например, където говорещият *аз* се явява субект на речевото действие, чиято интенция е „съвет, съветвам“, която се изпълнява „тук“ и „сега“ и е насочена към адресат – обект на въздействие. На свой ред адресатът на интенцията се оказва субект на бъдещо действие, обозначено като „промяна“ (на решението), към което е подбуден от адресанта.

Смята се (Формановская 2007: 294), че императивът нагледно демонстрира множествеността на понятието парадигма, дори като се прилага към една граматична форма: от гледна точка на „мрежата“ от глаголни форми императивът се разглежда като повелително наклонение, от гледна точка на теорията на речевите актове – като минимално адресирано подбудително изказване, лежащо в речевата зона на *аз – ти* отношенията. Следователно императивът от позицията на речевите актове не се разглежда в парадигма *правя, правиш...*, а в парадигма на перформативни изказвания с широко интенционално значение на подбуждение (в императивната ситуация „се реализира регулативната подбудителна функция на перформатива“ (Жерева 2012: 27)) – *Направете това, моля; Бихте ли направили това?; Ще Ви затрудни ли да направите това?* В този прагматичен ред императивът има и отношение към категорията наклонение, но сам по себе си той предава единствено обобщено значение на волеизява-подбуждение, като във всяка ситуация на общуване се конкретизира като съвет, като молба, забрана и т.н.

В подбудителните ситуации, свързани с **речевия етикет**, са били отделени структури с модални думи (като важен признак на изказването, както и на свързаните с него пресупозиции, модалността е част от субективната информация, от отношението на субекта към обективното съдържание на изказването) и глаголна форма в *да*-конструкция – *трябва, необходимо, задължително е да направиш* – за изискване, молба, заповед; *няма да е лошо, по-добре би било, струва си да направиш* – за изразяване на съвет; *не трябва, недопустимо е, не се разрешава да* – за забрана. Конструкцията с модална дума + глагол в *да*-конструкция, приложена с перформативна употреба, образува член на перформативна група: *Искам да Ви благодаря; Готов съм да се съглася с Вас; Принуден съм да Ви откажа*. В едни случаи модалният компонент на изказването е представен от глагола *искам*, в други от *мога*, в трети – *готов съм*, в четвърти – *радвам се*, също и – *принуден съм, длъжен съм* и т.н. Глаголът в *да*-конструкцията на перформативната група, съчетан с модалната дума, притежава интенционална семантика в изказването. Глаголи с неинтенционална семантика не могат да участват в перформативна употреба – *Искам малко да си почина* – израрзът е съобщение за желанието да направя нещо, което не изисква отговор – *Починете си, щом*

искате, например. Такава ответна реакция не е допустима при речевите актове с перформативна употреба на глагол в да-конструкция и модална дума, особено в етикетния клас от изрази – *Искам да Ви благодаря!* – **Благодарете ми; Искам да Ви помоля* – **Помолете ме; Искам да Ви поздравя!* – **Поздравете ме*, където реалността на речевия акт „тук“ и „сега“ е налице, а фокусът на вниманието е съсредоточен в този случай не върху субективната модалност на желанието, а върху интенционалното значение на перформативната да-конструкция на глагола, като на тези изказвания са еквивалентни – *Благодаря, Моля, Поздравявам Ви*, както е и при *Мога да се закълна* – *Заклевам се; Мога да Ви посъветвам* – *Съветвам Ви*. С перформативна употреба може да бъде приложена и следната конструкция: модален компонент, участващ в състава на сложна форма на условно наклонение (сложните форми на условно наклонение се употребяват за „изразяване на «деликатност», скромност – проличава някакво колебание при искането на някаква услуга, например“ (Пашов 1999: 185) – *Бих те помолил да отидеш ти до магазина*) + глагол в да-конструкция – *Бих искала да се извиня; Бих могла да Ви посъветвам*. Отново е налице реалност на речевото действие в момента на говорене, както и невъзможност, по-скоро непрепоръчителност от гледна точка на етикетията, за ответна реакция. Недопустими са и такива изрази като – **Бих Ви заповядал; *Бих Ви се извинил; *Бих Ви благодарил* (освен, ако не става дума за някава специфична речева ситуация, която позволява на адресанта подобна реплика като – *Бих Ви заповядал веднага да излезнете от тук, но ще почакам да видя докъде ще стигне наглостта Ви*, например, където формата е носител и изразител на определено положение и състояние на адресанта и отношението му към слушателя) като речеви актове на заповед, извинение, благодарност, докато е съвсем допустима употребата на следния начин за изразяване на молба – *Бих Ви помолил; на съвет* – *Бих Ви посъветвал*.

Изразяване на перформативност срещаме и при изказванията със съчетание на императив (*Разрешете, Позволете*) + перформативен глагол в да-конструкция (*да Ви благодаря; да Ви поздравя*), също еквивалентни на преките перформативни изказвания (*Благодаря Ви, Поздравявам Ви*), но притежаващи социостилистичен оттенък на официалност (Формановская 2007: 297). Официален оттенък имат и изказванията, образувани от императив + девербатив, представляващ номинация на интенцията (*Приемете благодарността ми*), както и с глагол от 1 л. (*Поднасям благодарността си*).

Извън императивните и преките перформативни изказвания подбуждение се изразява в езика и речта чрез множество най-разнообразни стереотипни и нестереотипни структури.

В центъра на семантико-прагматичното поле на подбудителността намира място молбата. **Молбата** не е свързана със статусните и ролеви при-

знаци на комуникантите (*Трябваше да ме помолите, щях да ви откъсна каквото пожелаете* – Крадецът на праскови, Ем. Станев), действащите лица не са познати, „крадецът“ – сръбски военнопленник, „стопанката“ – жена на полковник). Ограничението се свързва само със знанието на говорещия за възможностите на адресата да осъществи действието, за което е помолен. Силен прагматичен признак е това, че молбата е реквестив – резултатът от действието, извършено от адресата, е в полза на молещия. Тогава императивните конструкции съдържат максимум **вежливост**, като тяхната функция е да действат като социално „погалване“ (Формановская 2007: 310), особено в сферата на *Виe*-общуването. Когато *моля* е в съчетание с кратка местоименно винителна форма (*моля те; моля Ви*), молбата, според К. Цанков (1969), е едновременно учтива и строга, като, според мен, когато обръщението е във 2 л., ед. ч, тя носи и признак на близост между общуващите, а при подходяща интонация може да се превърне дори в заповед „без възражение“ (пак там, 42) – *Моля те, излез!* Заповедта и изискването не са съпроводени със задължителна вежливост; при съвета тя също не е задължителна, както и при предупреждението и забраната. За молбата вежливостта е obligatorна, тя е етикетно зададена (както пише Н. Формановская (2008), да помолим – трябва вежливо) относно *Виe*-партньорите. При това значение има и степента на сила, интензивността на речевото действие на говорещия, която е свързана с важността от извършването на някакво действие от адресата.

К. Цанков (1969) посочва няколко значения на маркера за вежливост *моля* при самостоятелна употреба, които обслужват **речевия етикет**: 1. *моля* с въпросителна интонация, използвано от говорещия, когато не е дочул реплика на съкомуниканта си, със смисъл – *Моля, повторете (ако обичате)*; 2. *моля* – за привличане на вниманието (отправена в обикновена битова ситуация към човека, на кого вече е дошъл реда в магазина, например, или пък в случай като следния: – *Кой е? – Моля, по служба!* (Лице, Бл. Димитрова)); *моля* – вместо (или заедно със) *заповядайте*; 3. вежлива, но и настоятелна молба – с помощта на конструкция с повелителна форма на спомагателния глагол *съм* – *бъди (така добър)*, като ефектът се подсилва с трансформацията на конструкцията от подбудителна във въпросителна (*Ще бъдете ли така добър да ми кажете истината?*); 4. използване на въпросителни изречения за изразяване на молба. Молбата става по-вежлива, ако започва с модалния глагол *мога* (във 2 л., ед. или мн. ч., в сегашно или в бъдеще време, както и в безлична употреба), последван от *да*-конструкция – *Може (можеш) ли да ми помогнеш?*; 5. за изразяване на „подсилена вежливост“ (Цанков 1969: 67) се употребяват форми за условно наклонение. Силно изразена, подчертана вежливост, има в етикетна формула, изградена с отрицателна конструкция – *Господине, не бихте ли ми задържали вратата?*

Значението на *моля* може да се определи като: „обръщам се с кротки думи към някого, скланяйки го да извърши желаното от мен“ (Стефанова 1997: 84, по Л. Андрейчин).

Когато молбата не постига перлокутивен ефект, говорещият прибегва към **умоляване, уговаряне, увещаване**, добавяйки в текста си убедителност като усилвател, за да разбере събеседникът важността на молбата: *Наистина Ви моля; Какво ще ви струва това; Влезте ми в положение* (просене на съчувствие); *За мен това наистина е важно* (аргументация) и т.н. Тук не толкова вежливостта, колкото силата на убеждението, че говорещият не може да постигне поставените си цели без помощта на адресата, е от по-голямо значение. В общуването между близки самото действие може да бъде полезно именно за адресата, но субективно се усеща като необходимо за говорещия (*Умолявам те, облечи се топло*). В тези случаи често се употребява експлицитен перформатив, но още по-често интенцията изисква за реализацията си целия текст/дискурс – *Наистина, елате у дома!* (Лице, Бл. Димитрова). По-„гореща“ молба се изразява, когато се използва възвратната конструкция *моля ти се* – молбата може да се подсили, като се прибавят модификатори – наречия или адвербиални изрази – *много Ви се моля; от сърце (от цялата си душа) ти се моля*.

Инюнктивите са такива речеви действия, при които говорещият притежава правото да заповядва, да командва, да изисква. При това изгодата, ползата е насочена към говорещия, но не към неговата личност, а към неговата роля и положение – заповядвайки, говорещият изпълнява свой служебен или ролеви (Формановская 2007: 312) дълг.

Заповедта обичайно е официална и извъндиалогова – тя не изисква ответно съгласие или отказ. Пропозицията на перформатива е пряк перформатив *Заповядвам – Ще стреляш по всеки, който влезе в лозето – заповяда му той, като му предаваше пушката* (Крадецът на праскови, Ем. Станев), със семантична структура, която може да бъде предадена така: *Заповядвам ти да стреляш...*, а самият акт на предаване на пушката изразява невъзможността за наличие на отказ или съгласие. Друг вид заповеди са близки до твърдите изисквания. Що се отнася до **командата**, която нерядко бива отъждествявана със заповедта, то при нея „няма време“ да се прибегне до перформативен показател за характера на речевото действие, имащо подобен израз – *(Аз) командвам*. Поради това говорещият често използва еднословни или немногословни косвени конвенционални формули, където илокуцията е имплицитна, а пропозицията е явна – *Пиши!*; *Стани!* (в това число се включват военните команди); *Излез, излез веднага!* (Крадецът на праскови, Ем. Станев); *Идвайте, ви казвам!* (Лице, Бл. Димитрова). Командите на учителя към учениците, обаче, са завоалирани, той нерядко прибегва към индикативни формули, изразяващи съвместно действие – *Отва-*

ряме *тетрадките и пишем!* Ако, според учителя, действието на учениците е не достатъчно бързо, в речта му намират място и форми в минало неопределено време – *Открили сме упражнението; Поправили сме грешките*, за да подчертае, че в момента на говоренето вече има някакъв резултат, накакво ново състояние, „породило се е някакво ново отношение“ (Пашов 1999: 153). **Изискването**, като инюнktiv, е силно, категорично речево действие, оформено в битовите ситуации като императивно изказване без актуализиране на вежливост – *Ела насам!*; *Не приближавай!* В официална ситуация се прилага пряк перформатив – *Изисквам от Вас да изпълнявате задълженията си!* Нерядко изискването *Вашият билет!*, *Вашият паспорт!* се смекчават под формата на молба – *Моля да ми покажете билета си!* В тези случаи действието на адресата не е нужно лично за говорещия, а само доколкото той изпълнява задълженията, характерни за определена социална позиция (контрольор, например). Когато изгодата, ползата от действието на адресата е насочена към личността на говорещия, изискването граничи с молба. **Забраната** и **принудата** са видове отрицателни инюнktиви. Забраната е извършване на неблагоприятно за адресата действие, като социалното положение на адресанта е толкова безспорно, че той може и да не скрива намерението си, а открито да изрича забраната чрез експлицитен перформатив: *Забранявам ти да ми говориш по този начин!*, например, както и: *Забранявам носенето на обеци в училище!*, типични са заповедите с обществен характер – *Влизането на външни лица забранено!*; *Забранено внасянето на храни и напитки!* В много комуникативни ситуации говорещият се старае да прикрие неблагоприятното действие на забраната по косвен начин – *Не ти ли се струва, че тази вечер е по-добре да си останеш вкъщи.* Забраната е представена като съвет, препоръка (*Аз те съветвам да не ходиш* (Крадецът на праскови, Ем. Станев)), а доказателство, че този речев акт не е съвет, а забрана, намираме в контекста, и по-точно в следващата реплика – *Никоя порядъчна жена не бива да вижда такива безобразия.* Функция на смекчаване на забраната изпълняват ситуативно-контекстуалните „обходи“ (Формановская 2007: 315) на пряката заповед чрез косвени речеви актове с помощта на субективно-модални елементи: в първата част на изказването – модална дума на неувереност, размисъл, а във втората – препоръка да се постъпи по друг начин (*Струва ми се, че е възможно да постъпиш и по друг начин*); както и конструкции с модалност на желание (*Би ми се искало да постъпиш по друг начин*). Говорещият може да прибегва и към различни видове оценъчни изказвания, в това число и негативна оценка спрямо адресата – *Не ти подхожда такова поведение; Това не ти стои добре*, както е възможна и оценка на състоянието и реакцията на говорещия – *Не мисля, че това е добре; Това ще завърши зле.* Що се отнася до **принудата**, то експлицитен перформатив с такова значение отсъства – *Заставям те; Принуждавам Ви.*

Подобна употреба би довела до илокутивно самоубийство. Изпълняването на фатическото действие е толкова нежелателно за адресата, че говорещият скрива намеренето си зад молба, уговаряне. Всъщност принудата, заставянето започва тогава, когато говорещият се досеща или предполага за нежеланието на адресата да откликне на дадена молба, като говорещият е сигурен, че адресатът не само, че може, че е способен, но и че е длъжен да изпълни това, за което го молят, а след това, или поради съмнението, че ще откликне на молбата – принуждават, например: *Ела да ми платиш фиданките и да се потъкмим човешки, защото иначе ще те изправа пред зелената маса!* (Дум-Павли и магаретата, Чудомир); или: *Ще дойдеш ли с мен да изберем подарък за Ина? – Не можеш ли и сама... – Не! Необходимо ми е мнението ти. Ела с мен, а? – Не ме карай да правя неприятни за мен неща. – Моля те, какво ти струва? – Ох, хайде да тръгваме и да се свършва побързо!* В текста има и молба, и отказ, и принуда, и повторение на молбата, и отказ с аргументация, включваща имплицитно желание за „влизане в положение“ и разбиране, и уговаряне, и недоволство, и отстъпка, и съгласие.

Адвисивите – съвет, препоръка, предложение, покана, се характеризират с това, че като резултат от действието „печели“ адресатът. За съвет, предложение, покана обикновено се благодари, но не и за изискване, заповед, молба. Различават се ситуации на „неискан“ и на „искан“ (Формановская 2007: 318) **съвет**. В първия случай или адресатът не моли за съвет, но го иска, не го отхвърля, или става дума за съвет, който не е искан и не е премлив, като възниква ситуация на отхвърляне на съвета – или чрез вежливо *Вие-общуване*: *Благодаря, ще помисля върху вашето предложение; Може би имате право, но ще опитам по моя начин*, или при приятелско, фамилиарно или грубо *ти-общуване*: *Никой не те пита!; Ще мина и без твоите съвети!; „Единственото, което мога да ви посъветвам: да се запишете задочник след година-две, тъкмо време да узреете идейно. – Благодаря, презрял съм вече!“* (Лице, Бл. Димитрова). В ситуациите на „искан“ съвет молбата за съвет се осъществява в съответствие с приетите начини на изразяване на молба – *Посъветвайте ме, моля; Бихте ли ми дали съвет отнотно; Искам да Ви помоля за съвет*. В контекста на молбата и на съвета нерядко се срещат комплименти към партньора – *Вие най-добре ще ме разберете; Имате по-голям опит, дайте ми съвет*, среща се и обосноваване върху недостатъците на собствения опит и знание – *Не знам как да постъпя* и др.

Препоръката, за разлика от стилистично неограниченото съветване, е приета в официалното общуване и се осъществява от висшестоящо лице – *Препоръчвам Ви да не избързвате с оставката си. Предложението* може да означава предписание нещо да се изпълни – *Предлагам ти да прочетеш тази книга по време на отпуската си*. По-скоро към предложението, би трябвало да се съотнесе следният речев акт: *Ставай! Ставай, че работа ни чака*

(Село, Чудомир), а не към заповедта, тъй като при употребата на императива се прилага аргументация със смисъл *предлагам ти да станеш, защото...*, която смекчава заповедния тон. Глаголът *предлагам* може да се употреби в две значения: ‘искам, предписвам нещо да се направи’ и ‘поднасям, предоставям нещо някому’. Има и още едно тълкуване – да се представи на обсъждане някаква възможност (проект, например). **Поканата** притежава експлицитни (*Каня ви на вечеря в събота вечер; Предлагам Ви разходка в парка; „Половин глас, придружен от половин жест за поканване: – Ех, заповядайте!“* (Лице, Бл. Димитрова)) и имплицитни (*– Хайде, какво чакате! – сопва се и шраква електрическия бутон в антрето* (Лице, Бл. Димитрова)) показатели за място, време, цел. В речевите актове **предупреждение**, насочени към предотвратяването на възможни бъдещи нежелателни събития (*Предупреждавам ви, ще се разкайвате!* (Лице, Бл. Димитрова)), съевременно се извършва и акт на подбуда – преди тяхното настъпване – *Навий си часовника, да не забравиш после*. Сред директивите интерес представляват речевите актове за **подстрекателство** – подбуждане към не толкова „балговидна“ (Формановская 2007: 321) постъпка. От това става ясно, че тук не може да се използва пряк перформативен предикат (*Подстрекавам те*), защото това би довело до илокутивно самоубийство. *Я се опитай, да те видя!* (Дум-Павли и магаретата, Чудомир) – в този случай подстрекателството към действие е реакция на заплахата и може да цели или неосъществяването на заплахата от отсрещната страна, или демонстрация на сила и вътрешна убеденост за справяне със ситуацията. В повечето случаи за удовлетворение на интенцията подстрекателство се изгражда верига от речеви актове, разгарящи страстта и хазарта на адресата, за да се реши той на такова действие – Формановская (пак там). Съответният перформативен глагол, предизвикващ илокутивно самоубийство, успешно и леко може да се употреби с отрицание – *Не те подстрекавам; Не искам да ти влияя*, но без да носи всъщност интенционално значение на отмяна, отрицание на подстрекателството, като е възможен и допълнителен оттенък на оправдание или извинение.

Разглеждането на основните директивни речеви актове и предизвикващите ги и отразени в тях речеви интенции показва, че тези речеви актове се отличават с висока степен на интензивност. Различията се свеждат и до степента на скритост/откритост на комуникативното намерение на говорещия, също и към това, получава ли интенцията осъществяване чрез единично изказване (молба), или за това се изисква верига от изказвания (умоляване), или диалогичен дискурс (принуда). В настоящата работа беше показано как ритуализираните речеви актове, като част от етикета, представляващ правила на ритуализирано поведение (в по-широк смисъл – социално), които отразяват важните, съществените за дадено общество морални

и етични норми, свързани в частност със статусните и ролеви признаци на общуващите, създават отделни социоопределящи перформативни актове, които, обаче, не са привързани към строго определен дискурс или жанр, като това се определя от функцията, която изпълнява перформативът. Основно бяха разгледани молбата, изискването, заповедта, командата, забраната, принудата, съветът, препоръката, предложението, поканата, предупреждението, подстрекателството като елементи от класа на директивните речеви актове, за да се стигне до извода, че **всяко ритуализирано перформативно речево действие се възприема не като информация, а като етичен код с ценностен характер** (понятието за изискана или правилна (Блумфилд 1968) реч е допълнителен продукт на определени социални условия, като според автора, лингвистът е длъжен да изучава тези факти така, както изучава и другите езикови явления).

ЛИТЕРАТУРА

- Бенвенст, Е. 1993, *Езикът и човекът*. София: Наука и изкуство.
- Блумфилд, Л. 1968, *Язык*. Москва: Прогресс.
- Вознесенская, Ю.В. 2009, Перформативные глаголы как эксплицитное речевое средство выражения конфликта в политической коммуникации: на материале немецкого языка. *Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена* № 101. Санкт-Петербург, 135–140.
- Жерева, М. 2012, *Перформативи и перформативни изказвания в съвременния български език. Автореферат*. http://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/.../1/.../avto_referat_M.Jereva.pdf
- Иванова, И.П. – Бурлакова, В.В. – Почепцов, Г.Г. 1981, *Теоретическая грамматика современного английского языка*. Москва: Высшая школа.
- Мандева, М. 2004, *Лингво-методически основи на етикетното обучение в българското начално училище*. Велико Търново: Фабер.
- Ницолова, Р. 1984, *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език*. София: Народна просвета.
- Остин, Дж.Л. 1986, Слово как действие. В: Городецкий, Б.Ю. (ред.), *Новое в зарубежной лингвистике, вып. 17: Теория речевых актов*. Москва: Прогресс, 22–129.
- Остин, Дж.Л. 2006, *Три способа пролить чернила: Философские работы*. Санкт-Петербург: Алетейя – Изд. дом СПб.ГУ.
- Пантелеева, Хр. 1994, *Грамматика на вежливата реч*. София: Наука и изкуство.
- Пашов, П. 1999, *Българска граматика*. Пловдив: Хермес.
- Серебрянников, Б.А. (отв. ред.) 1970, *Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка*. Москва: Наука.

- Сёрль, Дж. – Вандервекен, Д. 1986, Основные понятия исчисления речевых актов. В: Петрова, В.В. (общ. ред.), *Новое в зарубежной лингвистике, вып. 18: Логический анализ естественного языка*. Москва: Прогресс, 242–263.
- Стефанова, М. 1997, *Познаваме ли българския речев етикет*. София: Психолингвистика и социолингвистика.
- Формановская, Н. 2007, *Речевое взаимодействие: Коммуникация и прагматика*. Москва: ИКАР.
- Формановская, Н. 2008, *Русский речевой этикет*. Москва: ЛКИ.
- Цанков, К. 1969, *Речев екетет*. София: Просвета.

ИЗТОЧНИЦИ

- Димитрова, Бл., *Лице. Събрани творби, т. 11*. София: ТИХ-ИВЕЛ, 2011.
- Станев, Ем. 1973, *Крадецът на праскови*. София: Български писател.
- Чудомир. *Съчинения в три тома, т. 1: Разкази и фейлетони*. София: Български писател, 1980.